

SULTAN RÜKNEDDİN TUĞRUL BİN ARSLAN VE SEYFEDDİN GAZİ II'YE AİT MUSUL BASKISI BİR DİNAR

HASSO PFEILER ve NUREDDİN İMRE

Kopenhag sikke kabinesinde (Münzkabinett) J. Östrup tarafından kifayesiz, kısmen de yanlış tanımlanmış Musul baskısı dikkati çeken bir dinar bulunmaktadır¹. Dinar E. V. Zambaur'in de dikkatini çekmiş ve Östrup'un okuyuşunu "Rûkn aldunya waddin Tuğril" olarak tashih etmiş ve görüşünü aşağıdaki şekilde ifade etmiştir :

"El Nasır'ın saltanatı zamanında Tuğrul adında yalnız bir hükümdar vardı, o da İran Selçuklularından İkinci Tuğrul bin Arslan'dı. Onun bilinen tek sikkesi de (224 N. 119) Mughiseddunya waddin Abulfath Tuğril olarak isimlenilmiş ve bu şüphesiz Musul'da basılmıştır. Kopenhag'taki sikkenin hakikaten Musul'da H. 590 da basılmış olduğunun resminden tespiti mümkün olamamaktadır. Nasıreddin'in Musul baskıları (575-622) hemen hemen hepsi bizce malûm (meselâ 196, 8-9) olduğuna ve Zengi hükümdarlarının isimlerini taşıdıklarına göre, bunun Musul'da basılmış olması ihtimali yoktur. Böylece şimdilik bir tek izah yolu kalıyor, o da bu altının eski bir arka baskıyı havi 526-529 H. Cebel'de hüküm süren İran Selçuklularından Tuğrul II bin Muhammed'in bizce tamamıyla meçhul bir parası karışımıdır. Şimdiye kadar bir defa neşredilmiş Selçukluların 529 ar-Rayy baskısı (?) olan bu parası için Miles 135, N-250 bakınız. Arka yüzü ayrı bir metin ihtiva etmektedir (Bildirilen yerdeki Miles'in notuna göre 221 n°lu manuel doğrulanmaktadır) ancak böyle düşünmek de bizi yanıltabilir. Çünkü 60 senelik arka yüz damga kalıbının kullanılması olası değildir²".

¹ J. Östrup, Catalogue des Monnaies Arabes et Turques du Cabinet Royal des Médailles du Musée National de Copenhague, Copenhague 1938, s. 56. Nr. 656 und pl. II.

² Eduard von Zambaur, Die Münzprägungen des Islams, zeitlich und örtlich geordnet, I. Band, herausgegeben von Peter Jaekel, Wiesbaden 1968, s. 252, Anm. 21.

Müellifin ricası üzerine Kopenhag sikke kabinesi şefi bay Prof. Otto Mörholm sikkenin büyütülmüş yeni bir resmini gönderdi. Resim I çalışmamıza mesnet olan bu sikkenindir.

Hakedilmiş yazıların dikkatle okunması aşağıdaki neticeyi verdi:

a) Ön yüzü:

Sikkenin orta sahasında 575/1180 ilâ 622/1225 senelerinde Bağdat'ta hüküm süren Abbasi halifesi el Nasır'ın namı ve ünvanı bulunmaktadır. Sol sahada amudi olarak Muazzam, sağ sahada aynen el Adil okunmaktadır. Darb mahali iç dairevî dizisinde vazıh olarak el Musul okunmaktadır. El Musul'i hemen, sene kelimesi kullanılmaksızın, sene rakkamı takip etmektedir. Altı ve yetmiş. . . , beşyüz kelimesi okunmamaktadır³.

Östrup, yazısında, yan sahalardaki amudi yazılardan bahsetmemiş ve tarihi de yanlış okumuştur. Bizim okuduğumuz şekil İstanbul Arkeoloji Müzesi İslâm sikkeleri bölümü şefi sayın İbrahim Artuk tarafından da doğrulanmıştır.

b) Arka yüzü:

Dinî yazıları takiben son iki satırda hükümdarın ismi Rükneddünya veddin Tuğrul gelmektedir. Arka yüzde iki amudi yazı mevcuttur :

Sağda: Seyfeddin

Solda: Gazi el

Son bahsettiğimiz yazıları da Östrup yanlış okumuştur.

Terkip (Sentez):

Ön ve arka yüzdeki mühürler aynı zamana aittir ve usulüne göre kullanılmıştır. Sikke yan sahalarda 4 amudi yazı taşımakta olup bunların mecmuu şöyledir :

Seyfeddin / Gazi el / Muzazzam / el Adil.

Arka yüzde ismi geçen Rükneddin Tuğrul, Irak Selçuklularının son hükümdarı olan Rükneddin Tuğrul II bin Arslan'ın kendisidir.

³ Burada tespit edilen hâdise, tarihin sene kelimesi kullanılmadan yazılmış olmasıdır, buna Kutbeddin Mevduud ve Seyfeddin Gazi'nin muhtemelen Musul'da basılmış olan bakır parçalarında da tesadüf ettik. Ghalip Edhem, Catalogue des Monnaies Turcomanes, Costantinople 1894, s. 87 ff. bakınız.

Çünkü yalnız onun hüküm sürdüğü devirde H. 571-590 Musul'da Seyfeddin namında bir atabey vardı. O da H. 565-576 seneleri arasında Musul atabeyi olan Seyfeddin Gazi II bin Mevdud'du⁴.

Tefsir :

Bu sikkenin bir anlamı vardır. O da Musul'un Irak Selçuk ülkesine eklenmesi veya daha iyisi Seyfeddin'in son Irak Selçuk hükümdarı olan Rükneddin Tuğrul II ile ittihadının vesikası olduğu o zamanki politik durumun kısa bir tahlili ile tebellür eder:

Nureddin'in 569/1174 te vuku bulan vefatı Zengi'lerin Suriye ve Mısır üstündeki hakimiyetlerinin çökmesini takip etti. Henüz bir sabı olan oğlu Melik el Salih İsmail'in naibi Gümüştekin, Selâhaddin'in hücumlarına karşı Halep'i güçlkle koruyordu. Bu savaşlarda Salih İsmail'in amcazadesi olan Musul atabeyi Seyfeddin ve Kudüs'ün Frenk kralı Baudouin Halep'in müttefiki olarak ortaya çıkmışlardı. Selâhaddin Eyyubî tarafından kurulan yeni Mısır-Suriye büyük devleti, aynı şekilde, Suriye Filistin sahilindeki Frenk devletleriyle Zengi devletlerinden arta kalan Halep ve Musul'u da tehdit etmekteydi. Suriye cephesinde müşkil kuvvet muvazenesi Selâhaddin'in 571/1176 da Halepteki zaferiyle Halep Musul kuvvetleri aleyhine ehemmiyetlice bozuldu. Aynı senenin 29 Haziranında (572 başı) Selâhaddin Halep ve Musul ile mütareke yaparak Frenk düşmanını tecrit etti. Birçok seferler sonunda Baudouin'i kat'i bir mağlubiyete uğratarak Mayıs 1180 (575 in son ayı) ona 2 senelik bir mütarekeyi kabul ettirdi. Böylece 576 senesinde Halep'e karşı bir saldırı için Selâhaddin'in arkası emniyette idi⁵.

Daha Nureddin hayatta iken şarkta yeni bir vaziyet hasıl olmuştu. Arslan'ı Azerbaycan'daki şahsına ait olan feodal kuvvete dayanan Irak Selçuk tahtına oturtan veziri (Atabeg el Azam) el Deniz'in basiretli ve kuvvetli politikası ile Selçuk devletinin yıkılmasını bir müddet daha geciktirmiş oldu.

⁴ Zambaur'in tahmin ettiği sultan Rükneddin Tuğrul 529 da ölmüştü bile, onun için sikkedeki Seyfeddin hiç bir suretle 541-544 senelerinde Musul'da hüküm süren Seyfeddin Gazi I bin Zengi olamaz. Irak Selçuklularının son hükümdarının Rükneddin ismini taşıdığı inkâr edilemez.

Bak.: Sadrud-Din Ebul Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali el Hüseyinî: Ahbârüd devleti Selçukiyye. Necati Lugal tarafından Ankara 1943, s. 120 ff.

⁵ Suriye'deki politik gelişmeler hakkında. Bak. : Steven Runciman, A History of the Crusades, Vol. II, London 1965 2 (Penguin Books), 2 s. 403 ff.

Selçuk devletinin yeni prestiji ve tekrar kazandığı kudret Seyfeddin'in babası Kutbeddin Mevdud'a el Deniz'in Sultan Arslanın Musul'un sahibi olarak kabul ettirmesinde muvaffak oldu. Pehlivan Muhammed babası el Deniz'in iktidar mevkiine tevarus etti. Muhalif sultan Arslan'ı bertaraf ederek yerine henüz 7 yaşında bir çocuk olan oğlu Tuğrul'u tahta çıkardı 571/1176 ve Selçuk devletinin politikasını 582/1186⁶-ya kadar yönetti. 576/1180 senesi başlarında Zengi sülâlesinin büyüğü Seyfeddin Selâhaddin'in kuzey Suriye'de bir hücumu geçmesini düşünerek Pehlivan'ı yeni bir müttelik olarak buldu. Pehlivan da Seyfeddin gibi Selâhaddin'in kuzey Suriye'ye tecavüzünün Van muntikasındaki çıkarlarını tehditten korkuyordu⁷.

İşte bu dinar Seyfeddin'in kritik zamanında Pehlivan ile Selâhaddin aleyhine bir ittifak yaptığının delilidir. Pehlivan'ın yardımının karşılığı Musul üzerine Selçuk hakimiyetinin kabulüdür, esasen babası el Deniz de zamanında bir müddet muvaffak olmuştu. Seyfeddin hükümranlığından vazgeçerek paralarını Selçuk sultanı Rükneddin Tuğrul namına darb ettirdi.

Burada Rükneddin'in ismi, ünvanlı zikredilmektedir. Şüphesiz sultan ünvanının normal protokola uyulmaksızın zikredilmemesi şayanı dikkattir. Zengi'nin ismi de protokola aykırı olarak kısaltılmış "el Malik" ve "Atabeg" ünvanları zikredilmeden paranın ön ve arka yüzündeki tali derecedeki yerlere konmuştur.

Seyfeddin'in üç ay sonra vuku bulan vefatı (29. 6. 1180=576'nın 3. ayı) ve Salâhaddin'in, Pehlivanla Seyfeddini işbirliği yapmaya karar verdiren birlikte yaşama politikasının muvakkaten hafiflemesi, Musul Zengi prenslerinin Pehlivan'la olan ittifakını o an için bozdu⁸.

⁶ Sultan Arslan ve Sultan Tuğrul II nin saltanat zamanındaki siyasi ilişkiler hakkında. Bak.: C. E. Bosworth, The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217) in: The Cambridge History of Iran, Vol. V, The Saljuk and Mongol Periods, edited by J. A. Boyle, Cambridge 1968, S. 177 ff.

İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1956, s. 108 ff.

⁷ Bosworth, . a. a. o. s. 171.

⁸ Runciman, a. a. o. s. 421 ve Bosworth, a. a. o. s. 171.